

ZAMONAVIY O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA GENDER MASALALARI

Yusupova Gulxumor

UrDU, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası tayanch
doktoranti

СОВРЕМЕННЫЕ ГЕНДЕРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Юсупова Гулхумор

Сотискатель кафедры теории и практики перевода УрГУ

CONTEMPORARY GENDER STUDIES IN UZBEK LINGUISTICS

Yusupova Gulxumor

PhD student at the Department of Translation Theory and Practice,
UrSU

<https://orcid.org/0000-0001-8167-8646>

gulkhumor.yusupova22@mail.ru

Annotatsiya: Zamonaviy lingvistika sohalaridan biri bo'lgan gender lingvistikasida til va gender o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. O'zbek tilshunosligida gender tadqiqotlari hali keng rivojlanmagan bo'lsa-da, so'nggi yillarda ushbu yo'nalishga qiziqish ortib bormoqda. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida gender masalalarining yoritilishi, muhim tadqiqotlar hamda gender leksikasining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gender, gender lingvistika, gender leksikasi, gender stereotiplari, tarjimada gender tafovutlar, erkak va ayol nutqi, o'zbek tilida jins tushunchasi

Annotation. Gender linguistics, which is one of the fields of modern linguistics, analyzes the interrelationship between language and gender. Although gender studies in Uzbek linguistics have not yet developed widely, interest in this area has been growing in recent years. This article explores the representation of gender issues in Uzbek linguistics, important research, and the distinctive features of gender lexicon.

Key words: gender, gender linguistics, gender lexicon, gender stereotypes, gender differences in translation, male and female speech, the concept of gender in the Uzbek language.

Аннотация: В гендерной лингвистике, которая является одной из современных областей лингвистики, анализируется взаимосвязь между языком и гендером. Хотя в узбекском языкознании гендерные исследования пока не получили широкого распространения, в последние годы интерес к этому направлению постепенно растёт. В данной статье рассматривается освещение гендерных вопросов в узбекском языкознании, значимые исследования, а также особенности гендерной лексики.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, гендерная лексика, гендерные стереотипы, гендерные различия в переводе, мужская и женская речь, понятие пола в узбекском языке.

KIRISH. Til – jamiyatning ijtimoiy-madaniy hodisasi bo'lib, u inson tafakkuri, qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarining ifodasidir. Gender lingvistikasi til va gender o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan lingvistikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda jinsga oid til birliklari, gender stereotiplari, ayollar va erkaklar nutq xususiyatlari tahlil qilinadi.

Gender lingvistikasining shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Feministik tilshunoslik va gender tadqiqotlarining rivojlanishi natijasida tilning ijtimoiy-madaniy jihatlari chuqur tahlil qila boshlandi.

**ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODOLOGIYA**

Lingvistik genderologiya yoʻnalishda jahon tilshunoslaridan Robin Lakoff, Deborah Tannen, Janet Holmes, E.I. Goroshko, O.A. Voronina, A.V. Kirilina kabi olimlar muhim tadqiqotlar olib borgan.

Oʻzbek tilshunosligida gender masalalarini oʻrgangan olimlar qatoriga G.I. Ergasheva, N.Z. Nasrullayeva, Sh.Q. Gulyamova, F.T. Musayeva, M.Ch. Chutpolatov, T.A. Alimov, B.R. Ahmedov, O.R. Xudayberdiyeva, X.Sh. Gafforov, Y.A. Mirzaahmedova, Z.O. Djalilovani kiritish mumkin.

Ushbu maqolada qiyosiy-tipologik tahlil va diskurs tahlili metodlaridan foydalanilgan. Bu usullar maqolada gender leksikasining semantik va pragmatik xususiyatlarini hamda nutq madaniyatida gender farqlarini chuqur tahlil qilish imkonini bergan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Gender lingvistikasining asosiy yoʻnalishlari quyidagilardan iborat:

Gender leksikasi – erkaklar va ayollarga oid soʻzlarning semantik va pragmatik xususiyatlarini oʻrganish.

Gender stereotiplari – til birliklari orqali jamiyatdagi gender rollari qanday ifodalanganini tahlil qilish.

Nutq madaniyatida gender farqlari – erkak va ayol nutq xususiyatlarini tadqiq qilish.

Badiiy va ilmiy matnlarda gender ifodalanishi – genderga oid leksik birliklar va ularning tarjimada aks ettirilishi.

Oʻzbek tilida gender masalalari quyidagi yoʻnalishlarda tadqiq etilmoqda:

Til va gender oʻzaro uzviy bogʻliq hodisalardir. Har bir til gender munosabatlarini oʻziga xos tarzda aks ettiradi va tilshunoslikda ushbu munosabatlarni tahlil qilish muhim ilmiy yoʻnalishlardan biriga aylangan. Oʻzbek tilini boshqa tillar bilan qiyoslab gender tadqiq qilishda Chutpolatov Muhammad Charievichning “Ingliz, rus va oʻzbek tillari gender leksikasining semantik va lingvostatistik xususiyatlarining qiyosiy tahlili” mavzusidagi tadqiqoti muhim ahamiyatga ega [3].

Oʻzbek tilshunosligida gender masalalarining oʻrganilishida G.I. Ergashevaning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Uning ilmiy ishlari til va gender oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganishga qaratilgan boʻlib, bu borada oʻzbek tilshunosligida til va gender oʻrganilishiga muhim hissa qoʻshgan.

Ergasheva oʻz tadqiqotlarida gender terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishini

oʻrganadi. U, xususan, kognitiv semantika nuqtai nazaridan tilning dunyoni konseptualizatsiya va kategoriyalashdagi rolini tahlil qiladi. Ergasheva ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklar va maqollarda gender aspektini qiyosiy-tipologik tahlil qilgan. Uning “Ingliz va oʻzbek tillari frazeologizm va paremiyalarda gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi” nomli dissertatsiyasi bu borada muhim manba hisoblanadi [4].

Ergasheva turli tillardagi gender diskursining sotsiolingvistik jihatlarini oʻrganib, tilning gender tengsizligini shakllantirishdagi rolini tahlil qilgan [5, 8-21].

Oʻzbek badiiy adabiyotida gender tasvirining oʻziga xos jihatlari bor. Baʼzi tarjimalarda gender neytrallik buzilishi kuzatiladi. Masalan, Alimov Toshtemirning tadqiqotlarida “Oʻtgan kunlar” romanining tarjimasida gender tafovutlari borligi aniqlangan [1].

Tarjimada gender aspektlari uch xil mezon asosida baholanadi:

Aniq va toʻgʻri – asl matndagi gender holati toʻgʻri ifodalanadi.

Oʻrtacha aniqlik – tarjimada gender elementi qisman oʻzgaradi.

Aniq emas – genderga oid maʼlumotlar notoʻgʻri aks ettiriladi.

Bunday tadqiqotlar gender neytrallikni saqlash va tarjimada gender stereotiplarini bartaraf etish uchun muhim ahamiyatga ega.

Botirjon Ravshanovich Ahmedov oʻzbek tilshunosligi doirasida paralingvistik vositalarning genderologik va pragmatik jihatlarini oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotlari bilan tanilgan. Uning ilmiy yondashuvi muloqot jarayonidagi paralingvistik elementlarning – ovoz timsoli, intonatsiya, pauzalar, mimika va tana tili kabi unsurlar orqali gender rollarining qanday ifodalanishini aniqlashga qaratilgan. Ahmedovning tadqiqotlari tilshunoslik va gender tadqiqotlari sohalarida yangi metodologik yondashuvlarni yuzaga keltirib, zamonaviy oʻzbek tilshunosligining rivojlanishiga sezilarli hissa qoʻshmoqda. Erkak va ayolning umumiy fiziologiyasi, jumladan, nutq aʼzolaridagi farqlar ularning tovushi-talaffuzi ham bir-biridan farqlanishiga sabab boʻladi [7, 201].

Ahmedovning tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, nutqiy muloqot jarayonida qatnashchilarning ovoz xususiyatlari ularning psixofiziologik va emotsional holatlari, shuningdek,

ijtimoiy rol va stereotiplar bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Tabiatan qo'pol va qat'iy bo'lgan erkaklar nutqida yog'on, kuchli va biroz da'galik aralashgan ovoz ohangi hukmronlik qiladi. Tadqiqotda aniqlanganidek, erkaklarda *jahl*, *qahr*, *g'azab* kabi hissiyotlar ovozning yuqori tonda aytilishiga olib keladi.

Ayollarga xos bo'lgan hissiy holatlar – qiziqish, hamdardlik, yumshoqlik va musiqiylik – ularning nutqida past ton, yumshoq va muloyim ovoz ohanglari orqali aks etadi [2].

Gulyamova Shahnova Qahramonovna tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotda o'zbek tili evfemizlarining gender xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqotda o'zbek millatiga mansub erkak va ayollarga xoslangan evfemizlar tahlil qilingan bo'lib, unda jamiyatda odob me'yorlariga zid deb hisoblangan, noxush yoki uyatli sanalgan birliklarning erkak va ayol nutqida evfemiklashuv jarayoni o'rganilgan.

Tadqiqot doirasida evfemizmlarning kasb, tarbiya, fe'l-atvor va ruhiy holatga oid leksik-semantik guruhlari gender nuqtayi nazaridan farqlangan. O'zbek tilidagi gender evfemizmlari erkak yoki ayollarga xoslangan hamda neytral (har ikkala jins uchun umumiy) kategoriyalarga bo'linishi genderologik yondashuv asosida aniqlangan.

Sh.K. Gulyamovanning tadqiqotiga ko'ra, o'zbek tilida axloqiy, emotsional va intellektual sifatlarni ifodalovchi gender evfemizmlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: **yolg'iz ayol** (ersiz), **boshi ochiq** (erga chiqmagan yoki ersiz), **tayyor narsa** (fohisha), **jonon** (fohisha), **sharmandali ish** (fohishalik), **yoshi o'tgan qiz** (qariqiz), **bokira**, **iffatli**, **qiz bola** (erga tegmagan), **gunohkor**, **nomusi toptalgan**, **qurbon bo'lgan**, **zoye ketgan** (turmushga chiqmay qizligi qolmagan ayol) [6,16].

Musayeva Feruza Toraxanovna tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotda o'zbek tilida jins tushunchasining ifodalanish xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, dastlab tildagi barcha so'zlar umumiy jins tushunchasini ifodalagan bo'lib, jins kategoriyasining shakllanishi til taraqqiyoti jarayonida yuzaga kelganligi aniqlangan.

O'zbek tilida jins tushunchasi turli lingvistik darajalarda ifodalanishi isbotlangan. Xususan, leksik-semantik, morfologik, sintaktik, leksik-sintaktik hamda leksik-morfologik usullar orqali jins kategoriyasi ifodalanganligi ilmiy asosda ko'rsatib berilgan.

Tadqiqot davomida o'zbek tilida ayol jinsini ifodalovchi qadimgi formantlar mavjudligi ham aniqlangan. Xususan, **-chin** va **-cha** affiksalarining tarixan ayol jinsiga xos ma'nolarni anglatuvchi vositalar sifatida qo'llanganligi aniqlanib, bu hodisa til taraqqiyotining gender aspektlari nuqtayi nazaridan tahlil qilingan [8, 8].

XULOSA. Xulosa sifatida aytish mumkinki, zamonaviy o'zbek tilshunosligida gender masalalari hali keng o'rganilmagan bo'lsa-da, bu yo'nalishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. O'zbek tilida gender neytralligini saqlash va tarjimada gender tafovutlarini bartaraf etish zarur. Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida gender lingvistikasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimov T.A. Badiiy tarjimada gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi ("O'tkan kunlar" romani tarjimalari misolida) PhD diss. avtoref. Termiz, 2023. 51b.
2. Ahmedov B.R. Paralingvistik vositalarning genderologik va pragmatik tadqiqi. PhD diss. avtoref. Andijon, 2021. 52 b.
3. Chutpolatov M.Ch. Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi gender leksikaning semantik va lingvostatistik xususiyatlarining qiyosiy tahlili. PhD diss. Toshkent, 2021. 148 b.
4. Ergasheva G.I. Ingliz va o'zbek tillari frazeologizm va paremiyalarda gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi. Diss. Toshkent, 2011. 165 b.
5. Ergasheva G.I. Sociolinguistic Aspects of Gender Discourse in the System of Different Languages. International Journal of Literature and Languages, 2023. 18-21 b.
6. Gulyamova Sh.K. O'zbek tili evfemizmlarining gender xususiyatlari. PhD diss. avtoref. Buxoro, 2020. 59 b.
7. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari. Dokt. diss. Toshkent, 2000.
8. Musayeva F.T. O'zbek tilida jins tushunchasining ifodalanishi. PhD diss. avtoref. Toshkent, 2019. 51 b.